

‘મનોહર છે, તો પણ....’ અનુવાદિત કૃતિ તરીકે મૂલ્યાંકન

ડૉ ફાલ્ગુની જે પોમલ,

અધ્યાપક સહાયક,

જી. એમ. ડી. સી. આર્ટસ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ,

નખત્રાણા-કચ્છ

‘મનોહર છે, તો પણ....’ મૂળ મરાઠી લેખિકા દ્વારા લખાયેલી આત્મકથા છે. જેનું ગુજરાતી અનુવાદ સર્જક શ્રી સુરેશ દલાલ દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે. ‘મનોહર છે, તો પણ....’ કૃતિના આસ્વાદન દ્વારા આપણને તેની અનેક લાક્ષણિકતાઓનું ખ્યાલ આવે છે. આ આત્મકથાનું વિશેષ ધ્યાન દોરનારું તત્વ છે સ્ત્રી લેખિકા દ્વારા થયેલું તેનું નિરૂપણ.

‘મનોહર છે તો પણ....’ આત્મકથાનું સુરેશ દલાલ જેવા મૂર્ધન્ય સાહિત્યકાર દ્વારા અનુવાદ કરવામાં આવ્યું છે. શ્રી સુરેશ દલાલે સર્જનકાળ દરમિયાન ગુજરાતી સાહિત્ય ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર નામના મેળવી છે. તેઓ કવિતા, વાર્તા, લલિત નિબંધ, વિવેચન, સંપાદન ઇ.ક્ષેત્રે સતત પ્રવૃત્તિશીલ રહ્યા છે. ડૉ.સુરેશ દલાલ બહુશ્રુત સાહિત્યકાર છે, તેઓ મુખ્યત્વે ગીતકવિ છે. ભાવ સર્વેદન, નિરૂપણની નજાકત અને લયસૂઝ, કલ્પનાનું વૈવિધ્ય અને અભિવ્યક્તિથી કવિતાને લોકપ્રિયતા આપે છે. તો તેમણે જે ગદ્ય રચ્યું તેમાં તેમની રસાળ શૈલીનું નિરૂપણ થયેલું જોવા મળે છે. જીવન અને સાહિત્ય વિશેની તેમની સૂઝ તેમનાં લખાણોમાં અને સંપાદનોમાં વર્તાઈ આવે છે. તેમના વ્યાપક ફલક પરના અનુભવને કારણે મરાઠી સાહિત્યની આ કૃતિનું અનુવાદ ભાવકો માટે વિશેષ આસ્વાદ્ય બને છે. તેમના બહોળા સર્જનકાર્યનો લાભ સાહિત્ય જગતને મળ્યો છે.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં આમ પણ આત્મકથા લેખન ખુબજ ઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. તેમાં પણ સ્ત્રી લેખિકાઓની આત્મકથા વિશે વિચાર કરીએ તો સૌ પ્રથમ શારદા બહેન મહેતાની એક માત્ર આત્મકથા ‘જીવન સંભારણા’ પ્રગટ થઈ છે. જેમાં તેમના સમયનું પ્રજા જીવન, સામાજિક સુધારાઓ અને ખાસ કરીને સ્ત્રી સેવા વિશે સારો ખ્યાલ મળે છે. તે દ્રષ્ટિએ વિચારતાં મરાઠી ભાષાની સ્ત્રી લેખિકા દ્વારા લખાયેલી આત્મકથાનું ગુજરાતી અનુવાદ વિશેષ લાભદાયક નીવડે છે. આ બાબત પરથી તુલનાત્મક અનુવાદ ની આવશ્યકતા નો વિશેષ પરિચય આપણે થાય છે.

‘મનોહર છે તો પણ....’ અનુવાદિત કૃતિ તરીકે મૂલવીએ છીએ ત્યારે, અનુવાદ દ્વારા વિશ્વની અનેક ભાષાની કૃતિઓને પોતાની ભાષામાં અવતારવાનો જે સર્જકનો પ્રયત્ન છે તે વિશેષ આવકાર્ય લાગે છે. આવા પ્રકારના અનુવાદો થવાથી વિવિધ ભાષાના સાહિત્યો, સાહિત્યકારો, સાહિત્યકૃતિઓ,

સાહિત્યપ્રવાહો વગેરેની તુલના કરવામાં અનુવાદો ઘણા જ મદદગાર બની શકે છે. અને અનુવાદ પ્રવૃત્તિ દ્વારા ભાવક વર્ગને વિવિધ ભાષાઓમાં પર્વતતો ભાવ તથા વિચાર જાણવા મળે છે. જેમકે મરાઠી સાહિત્યની આ આત્મકથાનો જો ગુજરાતી અનુવાદ ના થયો હોત તો સુનીતા દેશપાંડે ના એક નારી વિષયક ખ્યાલનો પરિચય કદાચ મરાઠી સાહિત્ય પૂરતો જ મર્યાદિત રહી જાત અને ભાવકો એક ઉત્તમ આત્મકથાથી વંચિત રહી જાત. અનુવાદ ક્ષેત્રની આ જ તો વિશેષ લાક્ષણિકતા છે.

અનુવાદ કરતી વખતે તેમાં સર્જકને અનેક બાબતોનો ખ્યાલ રાખવો પડતો હોય છે. અનુવાદકે મૂળના પાઠને સંપૂર્ણપણે વફાદાર રહેવું પડે, પાઠ સાથે અનિવાર્ય છૂટ છાટ લેતો અનુવાદ તથા સાર ને પકડી રૂપાંતરમાં રાચતો અનુવાદ - એ ત્રણ રીતે અનુવાદ કરવો પડતો હોય છે. સુરેશ દલાલે અહીં સાહિત્યના આત્મકથા જેવા સ્વરૂપનું અનુવાદ કરવાનું હોવાથી તેમણે પાઠને તો સંપૂર્ણપણે વફાદાર રહેવું પડતું હોય છે.

સુરેશ દલાલ એક સમર્થ સાહિત્યકાર હોવાથી તેમણે કરેલ આ અનુવાદમાં આપણને તેમની સર્જકતાનો પરિચય કૃતિના દરેક ભાગમાં જોવા મળે છે. અહીં સુરેશ દલાલે અત્યંત લાલિત્ય પૂર્ણ ભાષા તેમજ સરળતાનો વિશેષ આશરો લીધો છે. એટલેએમ કહી શકાય કે અનુવાદમાં સરળતા અને લાલિત્યનો ઉચિત સમન્વય થયેલો જોવા મળે છે. દા.ત. “આજે જ્યાં જોઈએ ત્યાં બધે સ્પષ્ટ નિરાશા જ દેખાય છે, આકાશ પણ ક્યાંય પૂરું નથી, બધે જ એક જ રાખોડી રંગ એકદમ નિર્મળ કે વિશુદ્ધ કારુણ્યની રાખોડી રંગછટા”.

જોઈ શકાય છે કે સુરેશ દલાલે અહીં લાલિત્ય પૂર્ણ છતાં સરળ રીતે ભાષાનું સંયોજન દાખવ્યું છે.

અનુવાદ કલામાં કેટલીક વખત એવું પણ બનતું હોય છે. કે શબ્દોનું અક્ષરેક્ષર અનુવાદ કરવાનું શક્ય બનતું નથી. કેટલીક વાર અનુવાદકે ભાવાનુવાદનો પણ સહારો લેવો પડે છે. શુદ્ધ અનુવાદ કરવા જતાં તેમાં કૃત્રિમતા દેખાય છે જ્યારે ભાવાનુવાદ વિશેષ અસરકાર નીવડે છે. આ આત્મકથામાંથી પસાર થતાં આપણને શુદ્ધ અનુવાદ કરતાં ભાવાનુવાદનો વિશેષ ખ્યાલ આવે છે, તેથી એમ કહી શકાય કે અનુવાદકની સર્જકતાનો લાભ અનુવાદિત કૃતિને વતેઓએ અંશે મળતો જ હોય છે. જેમ કે, ‘મનોહર છે તો પણ....’ નું અનુવાદ સુરેશ દલાલે કર્યું છે. મુખત્વે કવિ હોવાથી તેમના કવિત્વની છાપ આપણને આ અનુવાદમાંથી જોવા મળે છે. એટલેકે ભાષામાં આપણને વિશેષ પ્રમાણમાં કાવ્યત્મકતા જોવા મળે છે. જેના કારણે કૃતિ વિશેષ આસ્વાદ્ય બને છે.

દા.ત. “આ સખીઓ સમિધ જ છે, બીજું શું?” એમાં ક્યાંથી હોય ભીનાશ? ક્યાંથી એમાં મળી શકે ફૂલ કે મકરંદ જેવું, જાતિ જ વૃક્ષ આ એક જ તેની આકાશા.

“પોતાનો આંતર અગ્નિ ક્ષણ ભર તો મ્હોરી ઊઠે”.

આવા કાવ્યાત્મક વાક્યો દ્વારા અનુવાદ ને સુરેશ દલાલે વિશેષ અસરકારક બનાવ્યું છે. કેટલીક વખત ભાષામાં પ્રવાહિતતા પણ વિશેષ પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. પ્રવાહિતતા દ્વારા કરવામાં આવતી રજૂઆત મનોકારી હોય છે જેમ કે,

“માણસ અને ઝાડમાં એક બાબતમાં બહુ સામ્ય છે ઝાડની કોઈ ડાળ આકાશ તરફ લંબાય છે, તો બીજી જમીન તરફ, કોઈક ફળફૂલથી મોરી ઊઠે છે, તો બીજી સુકકી જ રહે છે. કોઈક ડાળ પર પક્ષી માળો બાંધે છે, તો બીજી પર બેસી ને ફક્ત ટહુકા કરીને ઊડી જાય છે. આમ એક ઝાડમાં જુદાં જુદાં નસીબ લઈને આવેલાં કેટલા ઝાડ એક જ સમયે એક જીવ થયા હોય છે.”

સુરેશ દલાલ માતબર સર્જક તો છે જ તેની સાથે તેઓ હિન્દી, ગુજરાતી, અંગ્રેજી, મરાઠી જેવી વિવિધ ભાષાઓના જાણકાર પણ છે. અનુવાદકનું ભાષા પરનું પ્રભુત્વ કૃતિ માટે વિશેષ ઉપકારક નિવડે છે. આત્મકથામાં આપણને સંસ્કૃત શબ્દો તથા શ્લોકો અને સુવિચારો વિશેષ પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. જેનું નિરૂપણ સુરેશ દલાલે અનુવાદ ન કરતાં યથાવત કર્યું છે, જેમકે,

| લોકોયવાડો બલવાન મતો મે |

| ટેહી ના દિવસો ગતા: |

આ પ્રકારના સંસ્કૃત શબ્દો જોતાં સર્જકનો સંસ્કૃત પર પ્રભુત્વ તો જોવા મળે છે, સાથેસાથે આપણ એ બાબતનો અનુમાન કરી શકીએ કે જો તેમણે આનો અનુવાદ નથી કર્યો તો મૂળ કૃતિમાં પણ આજ રીતે શબ્દો પ્રયોજાયેલ હશે, અંગ્રેજીની બાબતમાં પણ આ પ્રમાણે જોઈ શકાય છે. અહીં આકાશ નું વર્ણન દર્શાવતા “Gray of the purest melancholy”જેવા વાક્યો પણ પ્રયોજેલ છે.

સંસ્કૃત, અંગ્રેજી, હિન્દી, પ્રયોગની સાથે મરાઠી શબ્દો પણ આપણને જોવા મળે છે, કેટલીક જગ્યાએ ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો હોવા છતાં મરાઠી શબ્દનો નિર્દેશ કરી તેમણે અનુવાદક તરીકેની સજ્જતા દાખવી છે. જેમ કે, નામોનો ગુજરાતી અનુવાદ કરી તેનું મરાઠી પણ દર્શાવ્યું છે. દા.ત.

- બટાટા ની ચાલ
- પવન પરની જાન
- આવો હું, આવો હું
- બડ બડ

આ ઉપરાંત તેમણે નામ તથા સંબોધનમાં પણ મરાઠી શબ્દપ્રયોગ પ્રમાણે અનુવાદ કર્યો છે. પરંતુ તે અંગ્રેજી સપષ્ટાતા કરવાનું તેઓ ચૂક્યા નથી. મરાઠી માં આવતા ભાઉ શબ્દ અંગે તેમણે (ભાઉ એટલે દાદા /નાના /બાપા) એવો નિર્દેશ કર્યો છે.

આ તમામ બાબતોનું અનુવાદક શ્રી સુરેશ દલાલે સુક્ષ્મતા પૂર્વક ધ્યાન રાખ્યું છે. તેમણે પોતાની સર્જકત્વ શક્તિને કારણે એક અનુવાદીત કૃતિ વાચતાં હોઈએ એવો ભાવ ક્યારેય આવવા દીધો નથી. લેખિકાના વિચારોનું તેમણે અત્યંત સુક્ષ્મતાપૂર્ણ અને બારીકાઈ થી નિરૂપણ કરી અનુવાદક તરીકેની પોતાની શ્રેષ્ઠતા દર્શાવી છે, જે આવી ઉત્તમ આત્મકથાનાં આસ્વાદનમાં ભાવક ને ઉપયોગી નીવડે છે.